

OVER LEVEN

OVER LEVEN

EEN POGING TOT ZELFANALYSE

IKI FREUD

© 2015 Iki Freud / Uitgeverij U2pi

Titel: Over leven

Auteur: Iki Freud

Foto omslag: Erik Buis (www.erikbuis.nl)

Druk: CPI Koninklijke Wöhrmann

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag

Website uitgever: www.jouwboek.nl

ISBN: 978-90-8759-480-0

NUR: 320

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Voor de kleinkinderen van Dr. J. Freud

INHOUD

Inleiding	9
I Hongerwinter – uit het oorlogsdagboek van mijn vader	13
II Oorlogskind	73
III Liever verliefd	131
IV Onder psychoanalytici	171
V Onderweg	233
VI Immobiel	283
VII Ongeloof	307
Appendix	335

INLEIDING

Een leven dat bijna acht decennia beslaat, biedt de lezer niet alleen een persoonlijk, maar ook een historisch perspectief. Tijdens mijn leven, begonnen vóór de Tweede Wereldoorlog, is bijna niets hetzelfde gebleven. In de periode na de oorlog veranderde er aanvankelijk weinig. Het eerdere, veelal ingeperkte en armoedige bestaan bepaalde nog lange tijd het dagelijks leven. Van bijstand of ouderdomsvoorziening was aanvankelijk nog geen sprake. De meeste woningen hadden geen centrale verwarming: een kolenkachel en later een oliekachel verwarmde meestal uitsluitend de huiskamer. De meeste mensen hadden geen bad en zelfs geen douche, en zeker geen was- of afwasmachine. Alle huishoudelijke werk werd nog grotendeels met de hand verricht. De voedselkeuze bleef nog lange tijd beperkt, import van groente en fruit was er nauwelijks, de overweldigende luxe die wij nu kennen, was nog volslagen ondenkbaar.

Pas in de jaren zestig nam de welvaart snel toe, wat onder andere leidde tot een immigratiegolf van gastarbeiders, meestal uit Zuid-Europa. Ons land veranderde gaandeweg van kleur, een proces dat nog altijd gaande is. De provo's en de Beatles hielpen een drastische mentaliteitsverandering op gang te brengen. Niet alleen kwam de wereld naar Nederland, Hollanders trokken zelf ook de wijde wereld in: internationaal reizen nam hand over hand toe. De kerken liepen leeg en de anticonceptiepijl zorgde voor een vrijere seksuele moraal. We beleefden de waan van een maakbare wereld en genoten van onze nieuwe vrijheden.

Dit boek vertelt niet slechts over de gebeurtenissen die mij gevormd hebben. Niet alleen de buitenwereld, maar ook mijn persoonlijke binnenwereld komt erin ter sprake. De eerste drie hoofdstukken zijn een bewerking van *Mijn naam is Freud*, dat in 2004 is verschenen. Ik word er nog zo dikwijls over aangesproken dat het mij de moeite waard leek het te bewerken en het

nogmaals te publiceren, aangevuld met vier geheel nieuwe hoofdstukken.

Ik open met het oorlogsdagboek van mijn vader, gevolgd door herinneringen aan mijn kindertijd, die een ander perspectief op diezelfde periode bieden. Daarna komen mijn middelbare schooltijd, adolescentie en studietijd aan bod. De weg van oorlogskind tot getroebleerde adolescent en te vaak verliefde student leidde als vanzelf naar de psychoanalyse. Dat gebeurde om persoonlijke redenen, maar liep uiteindelijk uit in mijn vak. Naar de verhalen van anderen luisteren is mijn dagelijks werk geworden.

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan voor- en tegenspoed bij mijn opleiding tot psychoanalyticus en de uitoefening van dat beroep. De opvattingen, niet alleen over de psychoanalyse, maar ook binnen het vak zelf zijn de laatste halve eeuw drastisch veranderd. Mijn visie en inzichten zijn evenmin hetzelfde gebleven, terwijl mijn werk mij onveranderd is blijven boeien. Naast de analyse van enige dromen uit mijn praktijk deel ik een aantal van mijn eigen nachtelijke avonturen met de lezer. Dromen vormen immers de koninklijke weg naar het onbewuste. Behalve mijn kijk op theorie en praktijk van de psychoanalyse en de psychotherapie worden hier ook de soms turbulente ervaringen met collega's belicht. De geschiedenis van de psychoanalyse in Nederland is allesbehalve vrij van conflicten en intriges.

In de loop der jaren was het mij vergund me in vele en heel diverse levens van zowel kinderen als volwassenen te verdiepen. Dat leidde tot meerdere publicaties, waaronder twee boeken, *Electra – Het drama van de moeder-dochterrelatie* en *Mannen en moeders – De levenslange worsteling van zonen met hun moeders*. Vakanties en reizen geven mij de ruimte om mijn onstillbare leeshonger te bevredigen en die verkenningen in de literatuur wil ik graag met de lezer delen. Romanschrijvers hebben mij vaak geholpen mijn psychologisch inzicht te vergroten en te verdiepen. De mensenkennis die in romans te vinden is, biedt een welkome en voor mij onmisbare aanvulling op de vakliteratuur. De belletristiek en de kunsten meer in het algemeen zijn voor mij

onmisbare bronnen van schoonheid en troost. Daarover handelt hoofdstuk V.

Niet alleen het reizen, maar ook twee ziekenhuisopnamen brachten me in aanraking met mensen van allerlei slag. Mijn ervaringen met ingrepen en opnamen, waaronder de confrontatie met afhankelijkheid, komen ter sprake in hoofdstuk VI. Tot slot volgt een poging om mij door het schier ondoordringbare woud van geloof en ongeloof heen te worstelen. De wereld om ons heen is in beweging: godsdienst, geloof en onverdraagzaamheid bepalen opeens weer het sociale, het politieke en daardoor ook het persoonlijke leven. Naar aanleiding daarvan voelde ik mij geroepen me in de Bijbel en de mij tot dan toe onbekende wereld van de Koran te verdiepen. Ik beschouw dat cultuurgoed als onmisbare bagage, voor gelovigen evengoed als voor ongelovigen zoals ik zelf ben (hoofdstuk VII). De rode draad in dit op het eerste gezicht nogal diverse geheel is steeds mijn poging tot inzicht en zelfanalyse.

Tenslotte: mijn plaats in de geschiedenis heeft tot sterke persoonlijke accenten en preoccupaties geleid. Door het hele boek heen zal de lezer sporen vinden van het feit dat de oorlog voor mij, dochter van een Joodse immigrant, sterk bepalend is geweest.

I

HONGERWINTER – UIT HET OORLOGSDAGBOEK VAN MIJN VADER

*Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, elk ongelukkig gezin
is ongelukkig op zijn eigen wijze.*

L.N. Tolstoi, *Anna Karenina*

Toen ik voor de eerste maal kennisnam van het dagboek van mijn vader, was ik al over de veertig en was hij al meer dan dertig jaar dood. Hij schreef in steno, dat mijn moeder niet beheerste. Ik leerde stenografie om het dagboek, dat mij hevig intrigeerde, te kunnen lezen. In *Mijn naam is Freud* heb ik delen uit de tekst opgenomen, en om deze fascinerende materie niet verloren te laten gaan doe ik dat hier opnieuw. Nu, tien jaar later, lees ik het nog steeds met liefde, maar minder idealiserend. Naarmate de tijd verstrijkt, krijgt het verleden gaandeweg een andere betekenis. Sigmund Freud noemt dat *nachträglich*, een soort ‘bij nader inzien’ of ‘achteraf’. ‘Als men geruime tijd bleef leven, kreeg men soms de kans iets te begrijpen’, schrijft Gerard Reve.

Mijn vaders dagboek blijft een dramatisch persoonlijk en historisch document waar ik mijn commentaar bij geef. Het begint op 1 januari 1945, midden in de hongerwinter, en het eindigt in 1947, een jaar voor zijn dood. Het laat zien hoe de situatie bij ons thuis was in dat uitzichtloze, uiterst trieste laatste oorlogsjaar. Mijn vader schreef uitstekend, maar geen vlekkeloos Nederlands, wat ik niet heb veranderd: zijn authentieke stem en taalgebruik horen bij de sfeer van mijn kinderjaren. Spreken leerde ik voornamelijk van hem, hij lette op ons taalgebruik en verbeterde het zo nodig. Zelf formuleert hij soms wat omslachtig,

een neiging die ik van hem heb overgenomen. Vroeger klonk de Nederlandse spreektaal anders dan nu. In de laatste zestig jaar is het taalgebruik sterk veranderd en veel informeler geworden, een proces dat nog steeds gaande is. De communicatiemiddelen zijn niet alleen vluchtiger geworden, ook de toestroom van immigranten beïnvloedt het taalgebruik.

De oorlogstijd zorgde voor heftige huiselijke spanningen en conflicten. Mijn ouders leefden in angst en waren verbitterd ‘over zo veel ellende de wereld aangedaan’. Mijn vader is als vervolgde en bedreigde ‘sterrenjood’ somber en tot barstens toe vervuld van negatieve emoties. Antisemitisme en discriminatie zijn immers een spook dat hem al een leven lang achtervolgt.

Het dagboek gaat grotendeels over de vorderingen van de geallieerden, en dan vooral over de Russen die vanaf het Oostfront oprukken naar het Westen. Mijn vader beschrijft de spannende voortgang van de strijd bijna van dag tot dag. Slechts af en toe zegt hij iets over zijn persoonlijke ervaringen, die voor mij nu juist het meest belangwekkend zijn. Naast de oorlog en ons gezinsleven komt zijn land van herkomst en zijn voorgeschiedenis hier en daar ter sprake. Hij vertelt een paar grappige verhalen over zijn jeugd, zijn ouders en zijn familie. Zijn persoonlijke mededelingen over ons gezin en mijn herinneringen uit die tijd lopen grotendeels parallel.

Ik zie nog hoe mijn vader tijdens de hongerwinter, bij het schaarse licht van een carbidlampje, ’s avonds na de schamele maaltijd aan de keukentafel in zijn dagboek schrijft. Het huiselijk leven beperkte zich inmiddels tot de keuken, de enige plek die nog enigszins te verwarmen viel. Als mijn moeder luid haar onvrede ventileert terwijl hij aan het schrijven is, noteert hij haar woedende woordenstroom min of meer letterlijk.

Ik nam lange tijd aan dat mijn moeder het dagboek had vernietigd, zoals zij na zijn dood veel documenten met betrekking tot mijn vader heeft vernietigd. Een jaar of dertig later vroeg ik aan Ina, mijn vaders collega en vriendin, of zij misschien wist waar het dagboek gebleven was. Ze gaf schoorvoetend toe dat zij het

na mijn vaders dood in zijn werkkamer op het laboratorium had gevonden en ‘in veiligheid gebracht’. Ze was bang dat mijn moeder het in handen zou krijgen en meer over haar, Ina’s, rol te weten zou komen dan zij wenselijk vond. Zij had zelf al een transcriptie gemaakt, maar dat vertelde ze me niet, laat staan dat ze me die te lezen gaf.

Mijn broer was al overleden, toen ik de beschikking over het dagboek kreeg. Ina vertelde me bij die gelegenheid voor het eerst aarzelend dat zij en mijn vader jarenlang een verhouding hadden. Ik had moeite om te geloven dat hij erotische gevoelens voor deze in mijn ogen onaantrekkelijke vrouw had gekoesterd. Zij had voor mij alle kenmerken van een oude vrijster: een figuur zonder taille, degelijk gekleed, dun piekerig haar. Misschien hield hij van haar degelijkheid zonder verliefd te zijn zoals hij het op mijn moeder was geweest, wat daarna zo gigantisch mis was gelopen?

Ina was in alle opzichten mijn moeders absolute tegenpool. Zij was geleerd, geestig en betrouwbaar, dus dat hij troost bij haar vond en van haar heeft gehouden, kan ik wel begrijpen. Zij was biologe en werkte op het lab met en voor mijn vader. Tijdens de oorlog kwam ze hem bijna dagelijks van alles op de hoogte houden en op die manier was ze voor hem een steun en een troost. Ze snapte waar hij wetenschappelijk mee bezig was. Hun relatie leek voor mijn moeder en voor ons kinderen uitsluitend op wetenschappelijke samenwerking te berusten. Maar toch voel je als kind onbewust en zonder dat je het onder woorden kunt brengen altijd wel aan hoe de vork in de steel zit. En ondanks het onbewuste karakter ervan laten zulke ervaringen hun sporen na, zoals ik pas veel later ontdekte.

Het dagboek opent aldus: ‘Ik schrijf dit dagboek voor mijzelf en voor mijn kinderen, die het misschien later de moeite waard zullen vinden om zich door de moeilijkheden van de stenografie heen te werken, om te kunnen lezen wat ik opschrijf.’ ‘Later zal wellicht kenmerkend zijn de volgende belevenis. Vanavond elf uur, de oudejaarsavond. Er is op straat een heidens lawaai, de nacht is zeldzaam mooi, heldere maneschijn met sterren, en een dun laagje van wat men sneeuw zou kunnen noemen, bedekt de

stenen juist voldoende om een witachtige glans aan de nachtelijke straat te verlenen. Niemand is buiten te zien, het lawaai komt door schieten, eerst uit kleine geweren, en daarna uit machinegeweren, hoe langer hoe zwaarder. Van het achterbalkon van ons huis ziet men groepen van drie tot tien lichtkogels opstijgen. Alle schepen (ik wist niet dat er nog zo veel bestonden) en veel fabrieken blazen. Er wordt zelfs het V-teken tussendoor geblazen. Vlak na 12 uur wordt het stil. Nog een enkele kogel, maar de sirenes zwijgen. Er is geen vrede! Het gaat door! En hoe!’

Op 1 januari 1945 na middernacht schrijft hij: ‘Er begint vandaag een nieuw oorlogsjaar. Wij hopen dat het dan na dit jaar zal ophouden, maar zeker is dat geenszins! Toch is optimisme de enige houding waardoor het mogelijk blijft om het ondragelijke te dragen. Wij huizen in de keuken, omdat wij met dezelfde kleine kolenvoorraad moeten stoken en koken. Wij wassen ons in de keuken, zitten hier de hele dag, en vechten de verschillen van mening uit, die natuurlijk talrijk zijn. Hongersnood heerst in de stad. Dagelijks komen talrijke bedelaars aan de deur, veel kinderen, die om brood komen vragen. Het bestaan heeft een laagtepunt bereikt, honger, honger, honger, donker, niets om te roken, om 8 uur binnen zijn (moet ik zelf al jaren als sterrenjood!).’ Ik herinner me die bedelkinderen, ze zagen er jammerlijk uit en hadden vaak niet eens schoenen aan hun voeten. Mijn broertje en ik droegen in die tijd vaak te kleine schoenen, maar die kinderen liepen ondanks de bittere kou op blote voeten. Mijn moeder, die sociaal voelend was en wel degelijk mededogen had, liet de kinderen boven komen en probeerde hen te helpen, ook al hadden wij zelf nog maar weinig eetbaars in huis. ‘Wij zitten dus in de keuken, bij nogal onbetrouwbare lichtbronnen, carbidlamp, en als die uitgeblust is dan een petroleumlamp die ik gisteren gemaakt heb van een jampot en de lampenschroef van een oude elektrische lamp, die tussen het oud roest hier in huis lag.’

Mijn vader schrijft: ‘Het huis is als een ziekenhuis. Oma is steeds ziek en diarree hebben we allemaal.’ Mijn moeder kreeg geelzucht en was daar nogal ziek van. Zodoende moest mijn vader voor haar, voor ons kinderen en het totaal ontregelde huishouden

zorgen. In diezelfde tijd krijgt hij voor het eerst last van zijn hart. Ik werd er vaak op uitgestuurd om voedsel te bemachtigen. Dat betekende eindeloos ijsberen in de kou voor de deur van een bakkers- of slagerswinkel, en dan ook nog vaak tevergeefs. Als het kon, probeerde ik voor te dringen, want ik was klein genoeg om me onopvallend tussen de wachtende mensen door te wurmen. Het dagboek vervolgt: 'Ik heb slechts de meest rechtstreekse gevoelens van gebrek en armoede vermeld, waarin wij hier gedompeld zijn. Het lijkt hier nog heilig bij andere mensen en plaatsen vergeleken. Zo weet ik niet of ik nog ooit mijn ouders zal weerzien, sinds midden augustus '44 zijn alle briefkaarten van mijn vader weggebleven.' Die kwamen voordien wekelijks. 'Zij zijn al drie maanden van alles beroofd, uit hun huis gezet, naar Boedapest vervoerd, daar in getto's, dan weer in een ziekenhuis ondergebracht. Juist begon de toon van hun schrijven iets minder somber te worden dan bij de eerste slag die zij moesten verduren, toen de stilte kwam. Ik ben bang voor de dood, immers indien de Duitsers of de honger hen niet hebben gedood, zaten zij te Boedapest in de tijd waarin de stad door de Russen bestormd werd, wordt of is, zwaar beschoten, en zelfs volgens de Duitse berichtgeving een puinhoop, waarop de tegenstanders elkaar met tanks bevechten.' Mijn Hongaarse grotvader is toen in het getto in een ziekenhuis overleden. Hij vervolgt: 'Van andere leden van mijn familie weet ik niets. Zij die in Hongarije zitten zullen waarschijnlijk zeer gehavend, zo niet verloren zijn. Het treft mij slechts als een catastrofe die over mijn familie daar is losgebroken. Met Hongarije als vaderland heb ik gebroken.'

Ik herinner me nog hoe wij in de oorlog niets liever wilden dan dat heel Duitsland platgebombardeerd en met de grond gelijk gemaakt zou worden, als er maar een eind zou komen aan het misdadige moorden, vernielen, uitputten en laten hongeren dat wij vijf jaar lang machteloos moesten ondergaan. Vanzelfsprekend waren we van woede en wraakgevoelens vervuld. Achteraf betreurt ik het verlies aan kunstschaten en monumenten die door bombardementen onherstelbaar zijn vernield en verloren gegaan. De piloten van de brandbommenwerpers hadden beter een paar

gaskamers kunnen platleggen.

Als ik nu in Duitsland kom, heb ik er naast andere gevoelens bewondering voor hoe dit volk uit de morele, materiële en menselijke puinhopen van weleer het land weer heeft weten op te bouwen en te maken tot wat het nu is: een welvarend, min of meer fatsoenlijk democratisch land. De Duitsers hebben meer aan *Vergangenheitsbewältigung* gedaan dan wij. Daar hadden ze natuurlijk ook alle reden voor en een normaal land zal het voorlopig niet worden, maar ze doen tenminste hun uiterste best om het verleden levend te houden. De overheid is er effectiever en de straten zijn er schoner dan bij ons in het nette Nederland, waar bestuurlijk veel mis pleegt te gaan, vooral in Amsterdam.

Soms komen er flarden uit mijn vaders verleden in het dagboek terecht, zoals verhalen en anekdotes over zijn familie en zijn vroegere leven in Hongarije. Hij was enig kind in een harmonieus gezin dat het centrum vormde van een grote, hechte familieclan. 'Een broer van mijn grootvader, Anton, was zeer ondernemend, evenals grootvader, die onder meer een elektriciteitscentrale in het dorp Bicske oprichtte. Anton was in de graanhandel en is dan ook zeer rijk geworden, was zeker miljonair. Die twee broers hebben jarenlang samen gewerkt en ondernemingen gesticht. Zo hebben zij samen de stoomgraanmolen gesticht te Bicske, die dan later vergroot is en tenslotte bij het eind van de vorige oorlog door de oudste zoon van Antal, Lajos, van de hand is gedaan. Het was een aardige man, die zich kaal liet plukken en straatarm eindigde.' Sterke vaders brengen niet zelden slappe zonen voort, zo ook hier. Lajos had een zoon Józsi, mijn oom in Engeland, een schat van een man, die zich door zijn vrouw liet domineren. Zijn zoon is Anthony Freud, een van de weinige familieleden met wie ik regelmatig contact heb. Hij woont nu in Chicago, is getrouwd met een man en is directeur geworden van de Lyric Opera aldaar.

In de tweede helft van de negentiende eeuw, na de emancipatie die de Joden meer vrijheden verleende, kende hun ondernemingslust geen grenzen. In Hongarije ontstond op die manier een bloei-periode die te vergelijken is met onze Gouden Eeuw.

'Van de week dacht ik nog aan heel wat rustiger tijden die ge-

weest moeten zijn toen mijn grootvader en zijn broer Anton een bankje hebben gesticht, alwaar mijn vader zijn loopbaan als procuratiehouder begonnen is. Deze twee broers hadden ondernemingslust en geluk. Zij waren maar twee van misschien twaalf of vijftien kinderen. De meeste anderen hadden ook ondernemingslust, maar geen zo betrouwbaar geluk. De stichting was listig ingekleed, opdat niemand er erg in heeft van welke kant de wind waait! De twee Freuds hebben slechts zitting genomen in de grote raad van beheer naast boeren en landelijke autoriteiten.' Joden, hoe geassimileerd ook, zoals mijn familie, konden natuurlijk niet zomaar directeur van een bank zijn in dat streng katholieke en nogal achterlijke feodale en heftig antisemitische land.

'Ik werd in 1901 op 12 februari in het grote dorp Bicske geboren. Mijn ouders woonden toen ik geboren werd in een halve woning op de eerste verdieping van mijn grootvaders huis. Het was wel gezellig, maar de ramen keken uit op stallen, de beerput (die bij lediging erg stonk) en op het drukke verkeer in de hof, veroorzaakt door een bier- en houthandel van grootvader, met zeer veel wagenverkeer, en een café waarvan de wc's in de hof waren en waarvan de gasten druk gebruik maakten om hun bierbuiken te ontlasten.'

Dat geboortehuis van mijn vader, gebouwd door mijn overgrootvader, staat er nog steeds. Ik bezocht het in 1987 samen met de resten van de over de wereld verspreide familie. Samen met Józsi had ik een familiereünie georganiseerd en we trokken in een busje met ons allen naar Bicske. Het grootouderlijk huis was indertijd het enige in het dorpse stadje met twee verdiepingen. Het was een voor de streek typische boerenhofstede, die deed denken aan het door Elias Canetti beschreven huis uit zijn kindertijd in Bulgarije. Een poort geeft toegang tot een ruim binnenhof en een galerij op de eerste verdieping met eveneens rondom woningen. Er wonen nu onbekenden, paprika's en wasgoed hangen te drogen op de galerij, het ziet er levendig en een beetje armetierig uit. Indertijd waren de Freuds in die hoeve gehuisvest met meerdere gezinnen, die allemaal familie van elkaar waren. 'Er woonde

veel familie in dat dorp en deze, en voorts een aantal vol joodse families, maakten het leven daar zeer geslaagd. Het had nog geslaagder kunnen zijn als men naar de patriarch-achtige grootvader geaard had. Maar de generatie van zijn kinderen nam een aantal nieuwe allures aan die hen stijver, conventioneler en daardoor veel minder natuurlijk maakten. Doch als kind had ik daar geen erg in.'

Joden waren na de emancipatie deels tot de klasse van de liberale bourgeoisie gaan behoren, met alles wat daar aan 'burgermans-fatsoen' en impulsbeheersing bij komt kijken. Dat hele civilisatieproces was in drie generaties gerealiseerd, zoals wordt getoond in de ontroerende film *Sunshine* van István Szabó. Het verhaal daarvan is typerend voor die tijd en vertoont ook veel overeenkomst met de wordingsgeschiedenis van mijn familie. In de film komt de overgrootvader, net als Moses Mendelssohn, de grootvader van Felix Mendelssohn-Bartholdy, te voet, met niet meer dan een bundeltje op zijn rug, vanuit Galicië naar het westen gewandeld. Ik heb geen idee waar mijn familie oorspronkelijk vandaan komt, woonde die al veel langer in Hongarije of was ze ook uit het oosten, uit Galicië, afkomstig? Evenals dat bij mijn familie het geval was, komt de familie in de film binnen drie generaties tot welvaart. De oudste zoon gaat studeren, maar wordt tevens Europees kampioen schermen, een typisch Hongaarse sport. Maar in 1944 begint de oorlog in Hongarije en verplaatst het slagveld zich daarheen. Het uitroeien van de Joden wordt onder regie van Eichman in sneltreinvaart volbracht. De Hongaarse fascist, de Pijlkruisers, slaan enthousiast aan het moorden en samen met de Duitsers zorgen zij ervoor dat er spoedig geen spoor meer van de door Szabó geportretteerde familie over is.

Wat cultuur betreft miste mijn vader wel het een en ander in zijn ouderlijk huis: 'Mijn familie hield er geen boekerij op na en had streng beschouwd geen enkele intellectuele allure.' 'Zivilisiert aber nicht cultiviert' noemde hij dat. Intellectuele belangstelling ontstond pas in mijn vaders generatie. Hij vervolgt over zijn kinderjaren: 'Wij woonden niet zeer lang daar op dat bovenhuis. Mijn vader maakte promotie, hij werd een soort directeur,

de werkelijke leider van de bank. Boven hem stond een oude apotheker als opperste directeur, maar die had nergens verstand van, zat op zijn kamer en maakte praatjes met alle mogelijke burens. Hij droeg een zegelring, want hij was van de kleine adel, een dummy-figuur, maar niet kwaad gekozen, want later had het land een minister-president van dezelfde familie, van dezelfde naam. Deze vormde een antisemitische partij.' Die antisemitische partij heet tegenwoordig Jobbik en is de tweede partij van het land.

Daarna verhuisde men naar een eengezinswoning, die er ook nog steeds staat. 'Mijn moeder heeft een handje geholpen om van huis te veranderen. Wij namen toen een huis zonder bovenverdieping, in een brede dorpsstraat, en woonden daar vele jaren geslaagd. Totdat ik tien jaar oud werd, want toen moest ik naar de middelbare school en dat bestond op dat dorp van ongeveer achtduizend inwoners in Hongarije niet. Na mijn vertrek leefden mijn ouders nog zeven jaren op het dorp, waarvan bijna vier jaar van de Eerste Wereldoorlog. Daarna verhuisden wij naar Székesfehérvár (dat pas onlangs door de Russen is veroverd).'

'Er bestond tussen mijn ouders en mij maar een zeer matige graad van intimiteit, als ik zo terugdenk. Het is begrijpelijk dat zulks zich ook niet kon ontwikkelen, want bijna mijn hele leven, sedert mijn tiende jaar, heb ik buiten het ouderlijk huis doorgebracht. Ik kwam slechts in vakanties en die, al duurden ze nog zo lang, waren ongeschikt om intimiteit tussen ouders en kind te doen ontstaan. Daartoe droeg ook het karakter bij van mijn moeder vooral, zij was koppig en dominerend, zij kan zeer intolerant zijn en heeft een voorstelling van de wereld gevormd die volgens haar de enige juiste is. Het was de wereld van kleine, nogal bekrompen bourgeoisie. Je deed vele dingen, haast alle die je deed, niet om je eigen leven te leven, maar omdat zij "zo gedaan worden" of omdat er een voordeeltje bij kwam kijken. Nee, mijn moeder was zeer gul en niet kleinzielig, maar volgens haar moest je bijvoorbeeld trouwen om geld in het laatje te brengen. Zij zelf trouwde met een man die op haar verliefd was, misschien was zij dat ook op mijn vader. Zij hield zeer veel van hem en was altijd trots op hem,

maar haar eigen geval noemde ze niet als voorbeeld en ze was het nimmer ermee eens dat mensen zonder geldbelangen een huwelijk sluiten. Maar afgezien van dit vraagstuk heeft mijn moeder in vele andere vraagstukken een zeer gedecideerde opvatting. Zij nam het zeer kwalijk als iemand van haar invloedssfeer van een andere mening was.'

Dit doet me denken aan Marcel Prousts Mme de Verdurin uit *À la recherche du temps perdu*. Een 'nouveau riche', een 'bourgeoise' met aristocratische ambities die er een salon op na houdt. Zij eist loyaliteit van haar gasten en dwingt haar getrouwen haar bekrompen opvattingen, smaken en voorkeuren te delen. Als een gast het niet met haar eens is en een eigen plan of mening erop na houdt, kan hij op represailles rekenen. Wie haar niet aanstaat, wordt zwartgemaakt en tenslotte uitgesloten. Dat lot treft Swann, die tegen de zin van Mme Verdurin verliefd wordt op een andere gast, Odette, en haar het hof begint te maken.

Het dagboek vervolgt: 'Zo kwamen wij soms in botsing over vraagstukken van levensplannen, studie, plaats van vestiging, richting in het leven, buitenland versus Hongarije enz. Het resultaat was dat ik gesloten tegenover haar en ook tegenover mijn vader werd, want die kwam hoe langer hoe meer onder haar invloed.'

'Mijn vader trok in de oorlog van '14-'18 en nam daaraan deel tot 1916. Hij diende bij de cavalerie en nam deel aan de veldtocht in Servië.' Ik heb nog een foto in mijn bezit waarop mijn opa als cavalerist te zien is: een elegante verschijning te paard, gekleed in een fraai uniform met een zwaard langs zij. Het is een vreemd idee dat ik nog op schoot heb gezeten bij een man die in de Eerste Wereldoorlog deelnam aan de strijd in Servië, dat tot het eind van die oorlog deel uitmaakte van Oostenrijk-Hongarije. 'In 1916 werd hij van dienst ontheven nadat hij door een uitgebreid flegmoon der huid zwaar ziek was.' 'Omstreeks die tijd werd hij overgeplaatst naar een grotere bank in Székesfehérvár als directeur.'

Mijn grootouders verhuisden naar een groot huis in de stad S., dat er nog altijd staat. Er wonen nu meerdere families in en er zijn

onlangs winkelpanden op de begane grond gevestigd.

Het dagboek springt heen en weer tussen het heden en herinneringen uit het verleden. 'Op 23-1-'45 melden de Duitsers zelf de terug verovering van S., de plaats waar mijn ouders het laatst hebben gewoond en waar ik zelf enige, niet bepaald ongelukkige jaren heb doorgebracht. Lang gewoond heb ik zelf daar niet, immers ik ben slechts in 1918 met mijn ouders daarnaartoe verhuisd om de laatste klas van het gymnasium daar te doorlopen. Ik was toen dus een leerling der cisterciënzer monniken. Na dat jaar (veel bewogen, met communes en tegenrevolutie) vertrok ik naar Wenen, om nimmer meer voor meer dan maanden naar Hongarije terug te keren. Toch had ik daar vrienden, deels onder de levenden, deels onder de doden, en familie. Die laatste, aangezien zuiver Joods, zal thans helemaal uitgeroeid zijn.'

'Vader heeft zijn nieuwe positie in de eerste jaren met veel succes bekleed. Hij werd lid van de Gemeenteraad en van de Commissie van Financiën... Maar tussen ons is nooit meer een behoorlijk contact, openhartigheid, ontstaan.' Van plannen om samen met zijn zoon de vakken te bestuderen die hij uit zijn eigen schooltijd niet kende, kwam niets meer terecht. 'Vader begon te lijden aan een maagzweer. Hij werd goed verzorgd door zijn vrouw, maar was minder geïnteresseerd om zich in zijn vrije tijd in iets anders dan in het kaartspel te verdiepen.' Van een oorlogstrauma, laat staan een posttraumatisch stresssyndroom had in die tijd uiteraard nog niemand gehoord. Mijn opa was immers in de Eerste Wereldoorlog gewond geraakt. Het verband tussen belevenissen in de oorlog en naoorlogse psychische, somatische of psychosomatische problemen werd nog niet gelegd, ook niet door mijn vader.

'Vader heeft mij het studeren te Wenen mogelijk gemaakt en gefinancierd, maar ik was zeer bescheiden en ben afgestudeerd zonder een eigen microscoop. Mijn snijdoos was de goedkoopste die te krijgen was.' 'Mijn vakanties, op een na, bracht ik door in het stadje bij mijn ouders, in geestelijk weinig actieve omstandigheden. Wel probeerde mijn vader mij terug naar Hongarije te krijgen en schreef verzoekschriften aan alle universiteiten, zocht naar

relaties om er kracht bij te zetten, maar slaagde er niet in. Hoe kon het ook. Men hield hem aan het lijntje, maar de bedoeling was om hen die eenmaal weggingen ook weg te laten blijven, en men betreurde het genoeg om nog zo weinig mensen weggedreven te hebben. Er zijn de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog ongeveer vijfduizend Hongaarse Joden in de steden van Europa verschenen om te studeren, daar zulks in Hongarije onmogelijk gemaakt werd. ... Mijn arme vader liep meer dan twintig jaar van zijn leven, aangespoord door mijn moeder, deze fata morgana na, mij de terugkomst naar Hongarije mogelijk te maken. ... En thans: hij is zijn huis kwijt, alles kwijt, leeft in de hel van het getto te Boedapest, onder Duitse bezetting, en zoals ik vrees zal hij noch mijn moeder deze zaak overleefd hebben.'

'Maar nu houd ik op, want Lini is de hele avond tegen mij aan het schelden, nu is zij al zo ver dat zij roept dat ik te oud voor haar ben, iedereen is jonger dan ik, ik ben door mijn haar en mijn fut heen (ik stenografeer wat zij zegt), oma wil mij onterven en het huis uit zetten, want wat ik over haar zei heeft L. braaf doorgebrieft. Zij zei mij vanavond dat ik aardig door alle mensen heen ben, mijn familie ben ik kwijt, mijn vrouw en kinderen (!), want zij zal natuurlijk (van de Jood!) de kinderen wel meenemen. Ik zou dit natuurlijk niet sine ira et studio voort kunnen zetten, dus stop ik maar met m'n dagboek. Morgen bieten halen en misschien weet zij vanavond nog iets leuks te vertellen, vanavond was het al bijzonder leuk en wel om te onthouden, ik ben meestal te vergeetachtig wat betreft de goede wensen en aardige mededelingen die men mij zoal doet.'

Onderweg met vriend en collega Otto de Vaal, de latere hoogleraar endocrinologie te Amsterdam, om ergens buiten de stad voedsel te bemachtigen observeert hij de volgende scène: 'Er fietste een dame met het dokterseembleem met drie of vier bieten achter op de fiets. Weer een tot Dr. gepromoveerd, ontslagen en werkeloos privaatchoort en onderzoeker, trekken een belachelijk karretje (een groentekistje met de wielen van een oud kinderbed eronder gemonteerd) met wat bieten naar huis. Ik minacht dit werk niet, maar mij lijkt het toch een wanbeheer en verkwisting